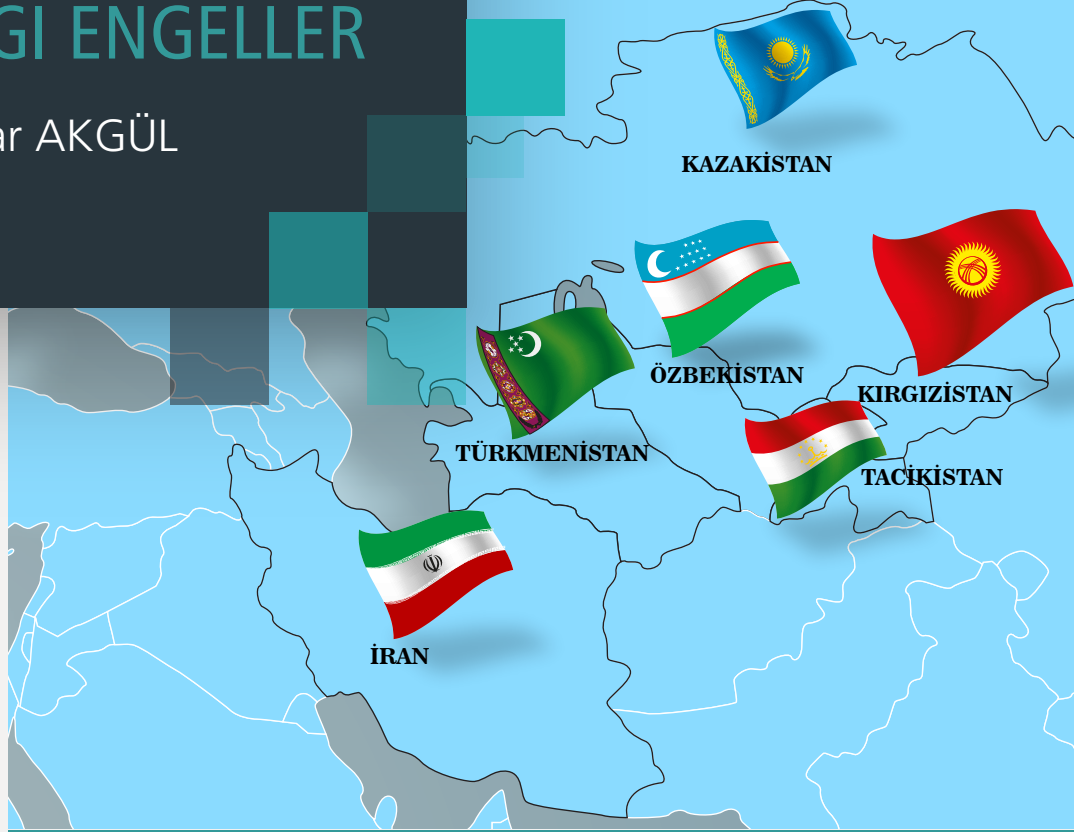

ORTA ASYA'DA İRAN FAKTÖRÜ: STRATEJİLER VE KARŞILAŞTIĞI ENGELLER

Nazife Selcen Pınar AKGÜL

Telif Hakkı

Copyright © 2016 İnan Araştırmaları Merkezi (İRAM). Bu eserin bütün hakları saklıdır.

Bu eser İRAM'dan yazılı izin alınmadan elektronik veya mekanik yollarla çoğaltılamaz. Metnin dijital versiyonu için www.iramcenter.org adresini ziyaret ediniz. Dijital kopya bu siteye aktif link verilerek kısmi olarak paylaşılabılır.

Burada ortaya konulan görüşler öncelikli olarak yazara aittir ve İRAM'ın kurumsal görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İnan Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar, 1397. Sk., 06520, Çankaya

Ankara/Türkiye

Tel : +90 (312) 284 55 02-03

Faks : +90 (312) 284 55 04

e-posta : info@iramcenter.org

www.iramcenter.org

Kapak tasarımı İRAM tarafından yapılmıştır.

Orta Asya'da İran Faktörü: Stratejiler ve Karşılaştığı Engeller

Yazar Hakkında

Nazife Selcen Pınar AKGÜL

Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilen Yurtdışı Eğitim burs programına kabul edildikten sonra, 2013 yılında Sussex Üniversitesi'nden (İngiltere) uluslararası hukuk alanında yüksek lisans derecesi almıştır. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler anabilim dalında doktora çalışmalarına devam etmektedir. Haklı savaş teorisi, insani müdahale, dış politika, güvenlik konuları araştırma alanlarıdır.

ÖZET

Sovyetlerin dağılması ile beraber İran, güvenlik, siyasi ve ekonomik çıkarlarını güvence altına almak için yeni komşularıyla ilişkiler geliştirmeye ihtiyaç duymuştur. Devrimci- revizyonist kimliğine Orta Asya'da gelecek reaksiyonlara karşı bu bölgeye "devrimci kimliğinden" bağımsız pragmatik dış politika vurgusuyla cevap vermeye çalışmıştır. Bu dış politika stratejisi temelde; yakın çevredeki Batı müdahalesini sınırlamayı ve Tahran'ı diğer bölgesel ve uluslararası aktörlerle eşit koşullarda güvenilir bir ortak yapmayı amaçlamaktadır. İran, bölgesel çatışmalarda arabulucu rolü üstlenerek bölge ülkelerinin gözündeki imajı değiştirmeye çalışmıştır.

Afganistan müdahalesi ile beraber ortaya çıkan "güvende olmama" ve "çevrelenme" algısı İran'ın bölgesel stratejilerini gözden geçirmesinde etkili faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgesel örgütler bağlamında da siyasi izolasyonu kırmayı amaçlayan İran, aynı zamanda da bölgesel entegrasyonu artırmayı ve de bölge ülkeleri ile daha aktif ticari ilişkiler içerisine girmeyi hedeflemektedir. Cumhurbaşkanı Ruhani'nin iktidarı ile beraber İran, ikili ilişkiler üzerinden "yeni bölgeselleşme stratejisini" aktifleştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Dış Politika, Güvenlik, Yeni Bölgeselleşme Stratejisi.

ABSTRACT

With the collapse of the Soviet Union, Iran has needed to develop relations with its new neighbors in order to assure its security, political and economic interests. Iran has tried to respond to this region with the pragmatic foreign policy emphasis independent of "its revolutionary identity" against the reactions that would come to its revolutionary-revisionist identity in the Central Asia. This foreign policy strategy mainly aims to limit Western intervention and to make Tehran a reliable partner on equal terms with other regional and international actors. Iran has tried to change its image in the eyes of the countries of the region by acting as a mediator in regional conflicts.

The "insecure" and "surrounded" perceptions that emerged with the invasion of Afghanistan are the effective factors in Iran's revision of its regional strategies. Iran, aiming to break political isolation in the context of regional organizations, also intends to increase regional integration and to engage in more active commercial relations with regional countries. With the President Ruhani's administration, Iran aims to activate the "new regionalization strategy" through bilateral relations.

Keywords: Central Asia, Foreign Affairs, Security, New Regionalization Strategy

خلاصه

پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، ایران جهت حفظ منافع سیاسی، اقتصادی و امنیتی اش احساس نیاز به گسترش روابط با همسایگان جدید خود نموده است. با در نظر گرفتن واکنشهایی که ممکن بود در منطقه نسبت به ماهیت «انقلابی و تجدید نظرطلبانه» سیاست های ایران بوجود آید، ایران به جای بکارگیری «هویت انقلابی» خود به استفاده از سیاست خارجی عملگرا در منطقه روی آورده است. هدف اصلی ایران از این راهبرد سیاست خارجی، محدود کردن مداخله غرب در حوزه پیرامون خود و فرار دادن تهران در شرایطی برابر با دیگر بازیگران منطقه ای و بین المللی به عنوان شریکی قابل اعتماد برای کشورهای منطقه بوده است. ایران همچنین در تلاش برای تغییر تصویر خود نزد کشورهای منطقه اقدام به بهره بردن از نقش میانجی در درگیریهای منطقه نموده است.

احساس «عدم امنیت» و «احاطه شدن» که پس از حمله نظامی به افغانستان در ایران به وجود آمده بود دو عامل مهمی بود که سبب بازنگری ایران در راهبردهای منطقه ای خود شد.

در ارتباط با سازمانهای منطقه ای نیز ایران در پی شکستن انزوای سیاسی خود و در عین حال افزایش همگرایی منطقه ای و داشتن روابط تجاری فعالتر با کشورهای منطقه است. با آغاز ریاست جمهوری روحانی هدف ایران فعال ساختن «استراتژی جدید منطقه گرایی» در روابط متقابل می باشد.

کلمه های کلیدی: آسیای مرکزی، سیاست خارجی، امنیت، استراتژی جدید منطقه گرایی

GİRİŞ

İran'ın Orta Asya devletleriyle ilişkileri geliştirmek için güçlü bir temel sağlayan tarihsel ve kültürel bağları bulunmaktadır. Tarihsel ve kültürel bağların yanı sıra Ortadoğu ve Orta Asya arasındaki kavşakta yer alan konumuyla İran, hem petrol hem de doğalgaz gibi dünyanın bilinen enerji rezervlerinin pek çoğuna yakın olmanın coğrafi avantajına sahiptir.

İran'ın sahip olduğu avantajlardan yararlanarak Sovyetlerin dağılmasıyla beraber Orta Asya bölgesinde nüfuz alanı yaratmaya çalıştığı, bilhassa da İslam ideolojisini, nüfuz kurma politikasının parçası haline getirmek istediği görülmektedir.

Sovyet yönetimi bölgede uzun süren varlığıyla, dinsel kurumlar ve bireyler üzerindeki güçlü hükümet kontrolü sayesinde, Orta Asya toplumlarını laik ve modern toplumlara dönüştürdüğü görülmektedir. Söz konusu dönüşüm, bölge ülkelerinin İran'a yönelik bakış açısını negatif yöne çevirirken aynı zamanda da İran'ın bölgeye yönelik girişimlerine karşı tedirgin bir tavır ortaya çıkarmaktadır.

Tahran Orta Asya'ya yönelik dini ve siyasi öncelikli dış politikasını, yeni devletlerdeki siyasi elitin sokuş yapılarını fark ederek minimize etmeye çalışmıştır. Bu sebepten İran, devrimci dış politikadan ötede pragmatik dış politika ile bölge çapındaki girişimlerini artırma isteğindedir. İslam'ın ve İran devriminin bölgede meşrulaştırıcı bir faktör olarak kullanılmaması neticede Orta Asya ülkeleri içindeki tehdit algısını azaltmıştır.

Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde dinamizm potansiyelini fark eden İran'ın konudaki temel stratejisi; dış politika vurgularında devrimi bölgeye ihraç etmekten ender olarak bahsetmesi oldu, kısaca bölgeyle olan münasebetlerinde pragmatik bir dış politikayı kabul etti. İlaveten bölge ile olan kültürel, dinsel bağlara da vurgu yaparak bölge ile olan ilişkilerini aynı ölçekte geliştirmeyi öncelikli hale getirmiştir.

Bu noktalardan hareketle çalışma; İran'ın, Orta Asya bölgesinden siyasi ölçekte beklentileri nelerdir sorusuna cevap aramaktadır. Özellikle bölgedeki küresel faktörler ve güvenlik temelli yaklaşımlar İran'ın Orta Asya ülkelerine yönelik stratejisini nasıl şekillendiriyor sorusunun üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

İran'ın bilhassa Afganistan'ın işgali ile beraber Orta Asya'ya ilişkin güvenlik endişelerinin artması ve ABD, Çin gibi küresel güçlerin bölgeye yönelik siyasi ve ekonomik ilgileri, İran'ın bölgeye yönelik stratejisini başkalaştırmıştır. Yeni stratejiler bağlamında çalışma, İran'ın bölgedeki değişimleri nasıl anlamlandırıldığı, bölgesel ve küresel ölçekte neleri elde edebileceği sorularına yanıt aramaktadır.

İran'ın Orta Asya'ya yönelik stratejilerinden bahsedilirken bölge ile ilgilenen diğer ülkelerin dış politika uygulamalarının İran'ın stratejilerinin önünde ne kadar engel olduğu global faktörler başlığı ile anlatılacaktır. İran dış politikasında stratejiler nasıl şekilleniyor konusu ise Ruhani dönemi ikili ilişkileri ile değerlendirilecek ve bölge dışı ülkelerin bölgeye hassasiyetine bağlı olarak ürettiği yeni politikalara karşın, İran'ın "yeni bölgeselleşme stratejisi" değerlendirilecektir.

Bölgeye Yönelik Stratejiler

İran'a yönelik uygulanan yaptırımlar, İran'ın komşularıyla olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ve mümkün olduğunca yeniden yapılanmasına engel olmuştur. Kısaca bölge bütünleşmesinde denilebilir ki İran önemli bir "kayıp halka"¹ konumundadır. İran, komşularıyla aslında uzun vadeli nüfuz ilişkileri ve pragmatik ortaklıklar kurmayı başarmış olsa da Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkileri, Tahran'ın "siyasi İslam" gelişimini bölgede desteklediğini düşünen Orta Asya ülkelerinin duyduğu korku nedeniyle bölge ülkeleri üzerinde etkin bir siyaset izleyememiştir.

Rusya'nın bölge üstünde etkin politikalarının, yani (dil reformu, eğitim reformu, İslami kurumların bastırılması) gibi faaliyetlerinin ardından anlaşılmıştır ki;

"Müslüman din adam sınıfı ve sosyalist makro etnik kimliklerin yaratılmasıyla beraber Orta Asyalılar, Ortadoğu'daki Müslümanlar kadar siyasi İslam'ı kabul etmeyecekti ve bu nedenle Tahran, İslami radikalizmi bölgede ilerletmeyi başaramazdı."²

Sovyetlerin dağılması ile beraber, soğuk savaş dönemindeki mevcut jeopolitik sahnenin değiştiği,

¹ Sebastien Peyrouse, "Iran's Growing Role in Central Asia? Geopolitical, Economic and Political Profit and Loss Account", Aljazeera, April 2014 <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html>

² Adam Tarock, "Iran Policy in Central Asia", Central Asia Survey, 1997, 16:2 s.190.

bununla beraber İran'ın devrimci fikirlerinin Orta Asya ve Kafkasya'ya yayılması ihtimaline engel olmak için bölge ile münasebetleri olan ülkelerin yeni sahnede kendilerine yer edinmek istediği görülmektedir.³ Bu durum İran için bölgede mücadelesiz bir zafer kazanılamayacağı anlamına gelmektedir.

90'lı yılların başında, yüzyıllardır süren kültürel yakınlığa rağmen, İran'ın Orta Asya'da yapmak istedikleri konusunda belirgin bir fikri yoktu. İran'ın en öncelikli sorununun Irak savaşıdan geriye kalan ekonomik ve sosyal durumu iyileştirmek olması, Orta Asya'yı öncelikli alan olarak görmesini engellemiştir. Bu nedendir ki İran dışişleri bakanı Kamal Kharazi, ancak 2001 yılına geldiğinde bölgenin İran dış politikası önceliklerinden birisi olduğunu ilan etmiştir.⁴

"Orta Asya ülkeleri ise mevcut Rus etkisini azaltmak ve ekonomik çeşitliliği çoğaltmak adına İran'ın varlığını cazip bulurken, İslami bir rejimle ilişki kurmak konusunda ihtiyatlı davranmaya çalışmışlardır."

Orta Asya ülkeleri ise mevcut Rus etkisini azaltmak ve ekonomik çeşitliliği çoğaltmak adına İran'ın varlığını cazip bulurken, İslami bir rejimle ilişki kurmak konusunda ihtiyatlı davranmaya çalışmışlardır. İlaveten bölge yönetimlerinin, İran'ın bölgesel bir güç haline gelmesini engellemeye çalışan ABD'nin baskısıyla da karşı karşıya kalmaları söz konusudur.

İran'ın Orta Asya stratejilerini etkileyen unsurların başında İran'ın bir İslam devleti olarak, özellikle de bir dizi bölgesel ve uluslararası aktör tarafından istikrarı bozan ve tehditkar devrimci / revizyonist ideolojiye sahip bir ülke olarak algılanması gelmektedir. İran'a ilişkin yerleşik algı aynı zamanda İran'ın dış politikasının asli belirleyicileri arasında yer almaktadır. Öncelikle, Orta Asya'ya karşı dış politikasını şekillendirirken İran, "devrimci"

³ Shireen Hunter, "Iran's Pragmatic Regional Policy," Journal of International Affairs, 2003, 56: (2) ss. 133-147.

⁴ Vladimir Mesamed, "Iran: Ten years in post Soviet Central Asia," Central Asia and the Caucasus 1, 2002, Sayı 13:1.

modelini ihraç etmede kendi kısıtlılığının ve tüm bölgesel aktörlerin aşırı hassasiyetinin farkındaydı. Bu sebepten İslami kimlik bilgilerinin siyasi yönünü değil, kültürel ilişkileri ve çağdaşlaşmayı vurguladı.⁵ Siyasi bağlardan uzak kültürel bağlarla beraber “Kültürel İslam’a” olan vurgunun Orta Asya’daki devletlerin kaygısını azaltacağını, yakınlaşmak için ise İran’ın eşsiz bir güç olarak algılanacağını ummaktaydı.⁶

İkinci olarak ise İran’ın Orta Asya politikası güvenliğe vurgu yapmaktaydı. Bu kaygıların temelini başta Azerbaycan-Ermenistan arasındaki etnik çatışmalar, Tacikistan iç savaşı ve Afganistan’dan kaynaklı güvenlik temelli sorunlar oluşturmaktaydı. Bu nedendir ki İran’ın bu sorunlara karşı ürettiği stratejilere ve global düzeydeki engellere ya da fırsatlara bu perspektiften bakmaya başlamak gerekmektedir.

İran’ın yeni cumhuriyetlerde İslami ideolojiden önce pragmatizm uygulama kabiliyetini gösteren ilk tecrübesi, Dağlık Karabağ’daki tartışmalarında Hıristiyan Ermenistan ve Müslüman Azerbaycan arasındaki barışın sağlanması girişimiydi. Bu durum aynı zamanda İran’ın güvenlik kaygılarıyla da ilişkili olmuştur çünkü İran için iki tarafın zaferi de olumsuz bir tablo çizecekti.

İran ve Ermenistan Sovyetler döneminden beri resmi olmayan dostane ilişkiler yaşıyorlardı.⁷ Bunun en önemli nedeni ise çoğunluğu Azerbaycan eyaleti Tahran ve İsfahan’da yaşayan büyük bir İranlı Ermeni nüfusunun (bir buçuk milyon ila iki milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.⁸) varlığıdır. II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra, birçok İranlı Ermeni, Sovyetler Birliği’ne gitti ancak bu grup, İran’ı ziyaret etmeyi ve İran’daki yakınlarıyla temaslarını sürdürdü, resmi İran politikası da bu ziyaretleri ve temasları teşvik etmekteydi. İki ülke, süre gelen zamanda da

pek çok ticari ve ekonomik anlaşma imzaladı. Fakat Adam Tarock’a göre ticaret ilişkilerinden daha önemli olan gerçeklik; İran ve Ermenistan, Orta Asya’da karşılıklı güvenlik çıkarlarını koruyordu ve her ikisi de bölgedeki, özellikle de Azerbaycan Cumhuriyeti’ndeki Türk siyasi etkisini en aza indirmeye çalışıyorlardı.⁹

“İran, Türkiye’nin, Azerbaycan Cumhuriyeti’ndeki Türk etnik kökenini İran’a zarar verecek şekilde kullanabileceğinden endişelendi. Dolayısıyla, İran’ın Türkiye’nin siyasi nüfuzunun düşük seviyede tutulduğunu görmek, İran dış politikasının esaslı unsurlarından birisi olmuştur.”

İran, Türkiye’nin, Azerbaycan Cumhuriyeti’ndeki Türk etnik kökenini İran’a zarar verecek şekilde kullanabileceğinden endişelendi. Dolayısıyla, İran’ın Türkiye’nin siyasi nüfuzunun düşük seviyede tutulduğunu görmek, İran dış politikasının esaslı unsurlarından birisi olmuştur. Görüşmelerin sonunda hem Azerbaycan hem de Ermenistan’ı çatışmalarını müzakereler yoluyla çözmeye ve etnik rekabetlerinin bölgedeki istikrarı bozmasına izin vermemeye çağırılmıştır.

Orta Asya ülkeleri nezdinde, İran’ın devrimci ideolojisi ile ilgili kaygıların değişmesinin kolay olmayacağı Tacikistan iç savaşında İslami Yeniden Doğu partisinin İran’la ilişkilendirilmesi ile daha da belirginleşmiştir. Ancak Tahran, Tacik silahlı çatışmasının, İslam adına kutsal bir savaş değil, bölgesel

⁵ Mohiaddin Mesbahi, “Iran and Central Asia: paradism and policy”, Central Asian Survey, 2004, Sayı.23:2, s.117.

⁶ Meshabi, a.g.m, s.117.

⁷ Tarock, a.g.m. s.190.

⁸ Tarock, a.g.m. s.188.

⁹ Tarock, a.g.m, s.191

klanlar arasında bir iç savaş olduğunu iddia ederek doğrudan bir rolü olduğu iddialarını her zaman reddetti.¹⁰ İran kendi nüfuzunu artırmak ve Orta Asya ülkeleri nezdindeki imajını olumlu bir şekilde çevirmek için Tacik iç savaşında arabulucu bir rol üstlenmiştir. Bu arabulucu tavrı ile İran'ın bölgeye devrim ihraç etmekten çok uzlaşma yanlısı bir tavır sergileme gayretinde bulunduğu bahsedilebilir. Ağustos 1995'de Tacikistan başbakanı İmamali Rahmanov ve Tacikistan İslami Hareket lideri Abdullah Nuri, Tahran'a davet edildi ve İran Cumhurbaşkanı Rafsanjani'nin eşliğinde farklılıkları ve anlaşmazlıkları silahlı çatışma yoluyla değil barış içinde çözmek için anlaşma imzaladılar.¹¹ Tahran'ın iç savaşa son veren Tacikistan'daki ulusal uzlaştırma sürecini hızlandırmaya yönelik yapıcı rolü İran'a dürüst bir arabulucu ve dost ülke itibarı kazandırdı.

Tahran stratejilerine ek olarak Afganistan'ın ve Orta Asya halklarının geleneksel Sünniliğine müdahale etmek istemiyordu fakat bölgesel dengelere zararlı ideolojik bir Araplaşma olarak gördüğü Selefiliğin yayılması konusundaki sert duruşunu da muhafaza ediyordu.¹²

Zaman geçtikçe, güvenlik ilişkileri temelinde İran, Orta Asya devletleriyle daha da yakınlaştı; çünkü bu devletler Rus askeri desteğinden daha az bağımlı hale gelerek kendi askeri güçlerini kurma çabasına girdiler. Buna rağmen Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgedeki nüfuzunu artırma çabası ve takiben Afganistan savaşı İran'ın Orta Asya'daki rolü için yeni bir sorun oluşturmuştur. İran için bu durum yeni bir yabancı gücün İran'ın stratejik olarak nüfuz ve güvenilirlik geliştirdiği bir alana doğru ilerlemesi anlamına gelmektedir.

Orta Asya devletleri için İran'ın coğrafi konumu ekonomilerinin gelişmesinde önemli bir rol oy-

namıştır. Bu durumu İran özellikle Orta Asya'daki İran üzerinden Avrupa'ya ihraç edilecek çok sayıda doğalgaz boru hattı sözleşmesi imzalayarak çeşitli girişimler başlatarak fırsata çevirmeye çalışmıştır. Bu coğrafi avantajın yanı sıra İranlı siyasetçiler, yakın ekonomik ilişkiler kurma isteğine bölge ile İran arasında var olan kültürel benzerlikleri bir neden olarak göstermişlerdir.¹³

Global Faktörler

İran'ın bölgeye yönelik dış politikası; bölge ülkeleri ile ikili ilişkiler geliştirmekle beraber Rusya, ABD, Çin ve Türkiye'nin bölgedeki nüfuz mücadelelerine karşı yeni stratejiler geliştirmeye odaklanmaktadır. İran bölge ülkelerinde bıraktığı devrimci-revizyonist imajını değiştirmek ve uluslararası yapıdaki konumunu güçlendirmek için alternatif stratejiler geliştirmek konusunda bu ülkelerle mücadele ederken, uluslararası örgüt üyelikleri (ECO, ESCAP) gözlemci üye olarak Şanghay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) girmesi ile de sahada etkili olmaya çalışmaktadır.

Sovyetlerin parçalanmasından itibaren Moskova, eski Sovyet topraklarında lider güç rolü oynamaya devam etmeye çalışmıştır. Dağılmadan hemen sonra ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak amacıyla bölgeye girebilecek diğer güçlere fırsat vermemek için Rusya alternatif politikalar geliştirmeye çalışmıştır. Resmi belgelerde de belirtildiği üzere, Bağımsız devletler topluluğuna üye devletler ile ikili ve çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi, Rus dış politikasının öncelikli yönü haline getirmiştir. İran'ın bölgeye yakınlaşmasını da kendisi için tehlikeli gören Rusya, Orta Asya ülkelerine İslam devriminin fikirlerini yaymak ve yerel milliyetçiliği finanse etmek suretiyle Kafkasya ve Orta Asya'daki nüfuzunun saldırgan şekilde yayılması için İran'ın dini hareketlere destek verdiğinin altını çizmiştir.

¹⁰ Mohiaddin Mesbahi, "Tajikistan, Iran and the international politics of the 'Islamic factor'", Central Asian Survey, 1997, sayı. 16:2 ss.141-158.

¹¹ Adam Tarock, "Iran Policy in Central Asia", Central Asia Survey, 1997, sayı. 16:2 s.190.

¹² R. Shanahan, "Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shia Crescent," Lowy Institute Analysis Paper, 2008.

¹³ Rollie Lal'in Orta Asya'daki yetkililer ve uzmanlarla yaptığı mülakatlardan alınmıştır Mayıs, 2003. , bkz. Rollie Lal, "Central Asia and Its Asian Neighbours: Security and Commerce at the Crossroads", RAND Cooperation, 2006, s.11

İran'ın daha önce bahsi geçen Tacikistan iç savaşında gösterdiği tutumla beraber Tahran 90'ların ortasından itibaren, Rusya tarafından ideolojik bir tehdit yerine yardımcı bir ortak olarak görülmeğe başlamıştır. İran'ın bölgesel konulardaki yaklaşımlarının Rusya ile benzerlik göstermesi nedeniyle de Moskova; Orta Asya ve Hazar havzası için Tahran'ı önemli bir ortak olarak görmektedir. Zaman geçtikçe, bölge ülkelerinin Rusya'ya ve onun desteğine daha az bağımlı hale gelmesi ile İran, Orta Asya devletleriyle daha da yakınlaştırmıştır. Diğer taraftan, Rusya ve İran'ın ekonomik çıkarları, genel olarak enerji ihracatına dayalı ekonomik yapıları ve bu kapsamda dış ticarete sundukları malların benzerlikleri dolayısıyla çatışmaktadır. İki ülke arasındaki Orta Asya devletlerini de doğrudan içeren ulaşım yolları ve pazarları üzerindeki rekabeti ise İran üzerindeki yaptırımların kalkması ile daha da artacak gibi görünmektedir.

Sovyetlerin dağılmasından itibaren Orta Asya'da kendi çıkarlarını korumak adına bölge ile ikili ilişkiler geliştiren ABD ise İran etkisini sınırlamak ve dengelemek adına bölgede faaliyetlerini sürdürmüştür. İran ise ABD'nin Orta Asya Devletleri ile olan askeri-teknik işbirliğini, NATO'nun bölgesel hareketlerini, Hazar Bölgesini kontrol etme ve egemenlik kurma konusundaki ABD'nin küresel arzularını, İran'ı kuşatma ve izole etme çabalarının bir parçası olarak görmektedir.¹⁴ 11 Eylül öncesi dönemde ABD'nin çeşitli ekonomik yaptırımları ve İran'a karşı mali kısıtlamaları istenilen etkiyi göster-

¹⁴ Guliyuldasheva, "Geopolitics of Central Asia in the context of Iranian Factor", *Caucasian Review of International Affairs*, 2008, Sayı. 2:3, s.133. http://www.cria-online.org/4_3.htm.

memiştir. Bölgesel olarak ise Hazar Bölgesi'nin militarize edilmesi ve silahlanma yarışının hızlanması, Hazar ülkelerini neredeyse enerji kaynakları alanında ABD-Rusya rekabetinden etkilenen "kaynak" savaşlarının eşiğine getirmiştir.¹⁵ 11 Eylül saldırıları ve ardından Afganistan müdahalesi Orta Asya'da İran'ın güvenlik ortamının bozulmasına neden olmuştur.

"İran'ın bölgesel konulardaki yaklaşımlarının Rusya ile benzerlik göstermesi nedeniyle de Moskova; Orta Asya ve Hazar havzası için Tahran'ı önemli bir ortak olarak görmektedir."

İran'ın 2014 sonrası dönemde ABD askerlerinin Afganistan çekilmesi neticesinde endişelerinin azalması söz konusu olmuştur. İran için çekilmenin bölgesel politikalar üzerinde olumlu getirileriyle beraber ABD'nin çekilmesinin negatif sonuçları üzerinde de durulmaktadır. ABD'nin çekilmesinden sonra, Afganistan'ın tamamında veya bir kısmında Taliban ve diğer radikal Sünni hareketlerin egemen olması; İran, Rusya ve Orta Asya devletleri için çözüm üretmek zorunda kalacakları açık bir tehliktir.¹⁶

Ekonomik anlamda da Amerika faktörü, İran'ın Orta Asya'nın gelişimi üzerindeki etkisini, öncelikle ulusal hammaddeler ve ürünler için dünya piyasalarına çıkış sağlayacak hayati önem taşıyan boru hattı ve ulaşım-iletişim projelerinin gerçekleştirilmesini olumsuz etkilemiştir. Özellikle ABD'nin Afganistan'ı, İran transit yoluna alternatif olarak Pakistan ve Hindistan pazarlarını, Orta Asya Rusya ve Çin pazarına bağlayacak şekilde konumlandırmaya çalışması Tahran'ı endişelendirmiştir.

Bölge üzerindeki stratejiler bağlamında da İran'ın Çin'le olan ilişkileri önemli bir yere sahiptir.

¹⁵ Yuldasheva, a.g.m. s.134.

¹⁶ Mark N. Katz, Russia, "Iran, and Central Asia: Impact of the U.S. Withdrawal from Afghanistan", *Iran Regional Forum*, 2013, No.3,s.3.

Orta Asya'da İran Faktörü: Stratejiler ve Karşılaştığı Engeller

İran, Orta Asya'daki kendi menfaatlerini Çin'in menfaatleriyle dengelemek ve kültürel-tarihi etkilerinin bulunduğu bölgede istikrarlı ilişkiler sürdürebilmek için karşılıklı yarar sağlayan işbirliğine odaklanmaktadır. Güvenlik bağlamında Afganistan'da istikrarın sağlanmasını ve yeniden yapılanmasını iki ülke de desteklerken, ABD'nin bölgesel nüfuzunu artırmaya karşılık İran, Çin gibi küresel bir güçle ortaklık kurarak bölgede stratejik bir denge oluşturmaya çalışmaktadır.¹⁷ Ekonomik bağlamda ise Çin'in bölgede olan etkisinin artması; İran'ın bölgeye yönelik stratejilerindeki engellerden biri olarak görülebilir. Öncelikli olarak, Orta Asya pazarlarına giren İran ürünleri, Çin rekabetine karşı koyamadı ve kaybolmaya mahkûm edildi. İkincisi Pekin, Orta Asya'yı, petrol ve gaz akışlarını kontrol eden bölgesel bir hidrokarbon geçiş merkezi olarak görmüştür.¹⁸ Bölge üzerinde nüfuz elde etmek bölgesel enerji pazarını kontrol etmek anlamına gelmektedir. Doğu ile Orta Asya'yı birbirine bağlamaya çalışan ekonomik entegrasyon girişimlerinin iç içe geçmiş bir seti olan (Yeni İpek Yolu) stratejisinin parçası olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Çin'in, Orta Asya'ya ulaşmasında İran'ın lokasyonu Çin ekonomisinin rotası ile doğrudan ilgilidir. Bu durum İran'ın bölgesel çıkarları için fırsat oluşturabilmektedir çünkü büyük sanayi genişlemesinin bir sonucu olarak, Çin'in enerji tüketimi ve dış arz kaynaklarına bağımlılığı artmıştır. Bu nedenle, Çin'in Orta Asya ve İran'a yönelik diplomasisinin birincil hedefinin, ekonomik modernleşmenin merkezi olma görevini yerine getirmesi olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu nedenledir ki Çin'in temel ekonomik çıkarları, hızla artan enerji ihtiyaçlarını karşılamak için petrole ve gaza erişim üzerine kurulmuştur.¹⁹

“Bölge üzerindeki stratejiler bağlamında da İran'in Çin'le olan ilişkileri önemli bir yere sahiptir. İran, Orta Asya'daki kendi menfaatlerini Çin'in menfaatleriyle dengelemek ve kültürel-tarihi etkilerinin bulunduğu bölgede istikrarlı ilişkiler sürdürebilmek için karşılıklı yarar sağlayan işbirliğine odaklanmaktadır.”

1990'lı yıllarda İran, İslam Konferansı Örgütüne üye olarak, uluslararası alanda bir açılım yapmayı amaçlamıştır. 1992'de Orta Asya ve Kafkasya'da yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler, İran'dan genişletilmiş bir Ekonomik İşbirliği Teşkilatına (EİT) üyeliği için yardım ve destek talep ettiler.²⁰ Örgütün ana hedefleri arasında bölgedeki ticaretin artırılması, transit ticarete engellerin ve sorunların ortadan kaldırılması, Orta Asya ülkelerinin küresel ekonomiye daha fazla entegrasyonu, doğal kaynakların ve enerjinin kullanımında artan işbirliğinin yer aldığı görülüyor. Bununla birlikte, EİT'de bölgesel organizasyonun başarılı bir şekilde çalışması için gerekli olan ekonomik, kültürel ve siyasi ortak asgari düzey, devletler arasında mevcut değildir²¹ İran için, genişletilmiş ve güçlü bir EİT ancak bölgedeki izolasyonun azaltılmasını, ABD baskısından kurtulmayı ve İran'ın dünya ekonomisine entegrasyonunu sağlayabilecektir. EİT, Tahran'a bölgedeki geleceğinin şekillendirilmesi konusunu üye ülkeler ile birlikte bir görüşme imkânı sağlayarak, İran'ın Orta Asya'da ekonomik varlığını sürdürmesine imkân sağladı.²²

İran için jeo-stratejik avantaj sunacak diğer bir girişim ise ŞİÖ'ye girme faaliyetleridir. İran'a göre diğer ekonomik, siyasi ve güvenlik çıkarları ne olursa olsun, tam bir ŞİÖ üyesi haline gelmek, çevreleme girişimlerine karşı koyma ve bölgesel nüfuz arayışına yardımcı olacaktır.²³

¹⁷ Yuldasheva, Iranian- Chinese Relationship in the Central-Asian Policy context, <http://www.lai.lv/viedokli/iranian-chinese-relationships-in-the-central-asian-policy-context-400>

¹⁸ Nikolay A. Kozhanov, "Iran in Struggle for Influence in post-Soviet Central Asia: main goals and driving factors", http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/warsaw2013/paper_kozhanov.pdf

¹⁹ Sharif Shuja, China "Iran and Central Asia: The Dawning of a New Partnership", <https://kcjohnson.files.wordpress.com/2011/11/china-iran-central-asia1.pdf>

²⁰ Pierre Pahlavi, Afshin Hojati, "Iran and Central Asia: The Smart Politics of Prudent Pragmatism" ed. Emilian Kavalski, The New Central Asia: Regional impact of International Actors, World Specific Publishing, 2010, s.232.

²¹ Anita Sengupta, "Region, Regionalization, regionalism: The Myth of Tsentralnaya Azia Revisted" ed. K. Warikoo& M. Singh, Central Asia since Independence, New Delhi: Shipra, 2004, ss.273-275.

²² Pahlavi, Hojati, a.g.m, s.233.

²³ Pierre Pahlavi, "The place of Shi'ism in Iranian grand strategy". Défense nationale et sécurité collective, 2008, 8/9, ss.43-52.

Temmuz 2005'te Hindistan ve Pakistan ile beraber örgütte "resmi gözlemci statüsü" kazanan İran, Nisan 2007'de üyelik için resmi bir başvuru yapmış, Mart 2008'de tam üyelik için tekrar başvuruda bulunmuştur. Bu karar, İran'ın kurumsallaşmış bir ittifaka katılma arzusunun aciliyetini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda da Ahmedinejad dönemi dış politikasının 'Doğuya Bakın' yönlendirmesi ve örgüte üyelik kararı birbirleriyle ilişkili dış politika öncelikleriydi.²⁴ İran'ın üye olmasının önündeki temel engel ise örgüte üye ülkelerin Birleşmiş Milletler yaptırımları uygulanan herhangi bir devlete tam üyelik vermeyeceğine karar vermesiydi.²⁵ Nükleer konusundaki anlaşma, yaptırımların kaldırılması ise Tahran'ın tam üye olmasına yönelik tavrı yumuşatmıştır, bu da İran'ın küresel ölçekte stratejilerini uyguladığını göstermektedir.

Tahran, Rusya, Hindistan, Çin ve diğer Asya ülkelerinin katıldığı bir Asya Birliği umutlarını güçlü bir şekilde destekledi. Amaç, işbirliğini sadece ana dünya kaynaklarında -petrol ve gazda- değil toplumları bir araya getirerek, batıya özellikle de ABD'ye karşı bir ağırlık oluşturma fikrini destekledi. Bölgede mikro ölçekte birlik oluşturmaya çalışan Ahmedinejad, Nisan 2010'da İran, Afganistan ve Tacikistan cumhurbaşkanlarını bir araya getiren "Farsça Konuşan Ülkeler Konferansı" tertip etti. Tüm bu değerlendirmelerden hareketle İran'ın çok taraflı örgütlere üye olarak; hem bölgeye entegrasyonunun sağlanmasını, hem de Batı'nın İran'ı sınırlandırmasının önüne geçmeyi ve çok taraflılığın genişlemesini teşvik etmeyi amaçlamaktaydı.

İkili İlişkiler

İran'ın Trans-Kafkasya ve Orta Asya'daki yeni devletlerle olan ikili ilişkilerine bakıldığında kurulmaya çalışılan yakınlık; öncelikler, fırsatlar, liderlerin

²⁴Shahram Akbarzadeh, "Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Ideology and Realpolitik in Iranian Foreign Policy", *Australian Journal of International Affairs*, 2014, Sayı.69:1, s.102.

²⁵Richard Weitz, "Iran and the SCO: new opportunities, new challenges", *The Central Asia- Caucasus Analyst*, Ağustos 2015, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13255-iran-and-sco-new-opportunities-new-challenges.html>

bütünsel dış politika içinde bölgeyi tanımlamaları ve ikili ilişkilerdeki değişikliklerle karakterize edilmektedir.

Ortak din ve kültürün var olması karşılıklı olarak çeşitli konularda ortak bir anlayışa sahip olma duygusunu da beraberinde getirmektedir. Bu noktadan hareketle, İran'ın sadece Afganistan ve Tacikistan ile ortak dili paylaşması değil aynı zamanda İran'ın, kuzey komşuları olan Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan ile ortak bir tarihe, ortak bir kültüre hatta ortak kadere sahip olma vurgusunun ne anlama geldiğini görmek önemlidir.

İran – Azerbaycan İlişkileri

Ruhani hükümeti ile beraber İran, Kafkasya ve Orta Asya gibi komşu bölgelerdeki nüfuzunu arttırmaya yönelik yeni bir bölgeselleşme kavramı oluşturmaya çalışmaktadır.²⁶ Yeni bölgeselleşme stratejisinin temel noktalarını ise her iki tarafın ticaret, yatırım ve karşılıklı etki potansiyelindeki mevcut gerilemenin üstesinden gelmek oluşturmaktadır. İran ilişkileri ve bölge üzerindeki nüfuzunu artırmak için önceliği tarihsel anlamda sorunlar yaşadığı ülkelere vermeyi bir dış politika stratejisi olarak benimsemiştir. Bu nedenledir ki İran "yeni bölgeselleşme" stratejisinde Azerbaycan ile olan ilişkilerini iyileştirmeye çalışmaktadır.

²⁶Stephen Blank, *Is Iran Making a Comeback in Central Asia?* <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13055-is-iran-making-a-comeback-in-central-asia?.html>

“Özellikle Azerbaycan ile sorunlu ilişkilerin kaynağında; Dağlık Karabağ'da süregelen etnik çatışmalar, Azerbaycan'ın İran'a karşı düş kırıklığına uğramış olması ve Hazar petrolü konusundaki anlaşmazlıklar yer almaktadır.”

Özellikle Azerbaycan ile sorunlu ilişkilerin kaynağında; Dağlık Karabağ'da süregelen etnik çatışmalar, Azerbaycan'ın İran'a karşı düş kırıklığına uğramış olması ve Hazar petrolü konusundaki anlaşmazlıklar yer almaktadır. Bu sorunları; karşılıklı kuşku, birbirlerinin iç sorunlarına karıştığını iddia eden suçlamalar, Batılı petrol şirketlerinin Hazar Denizi'ndeki Azerbaycan sektörüne katılımı, Azerbaycan'ın Birleşik Devletler ve İsrail'le olan derin askeri ve ekonomik işbirliği konusunda İran'ın duyduğu endişeler takip etmiştir.²⁷

Azerbaycan'a göre, İran'ın Azerbaycan'ın ittifaklarına karşı yaklaşımı; “İran, dostlarıyla dost düşmanları ile düşman olmamızı istiyor.” söylemindedir.²⁸ Ahmedinejad dönemi ilişkiler özellikle bu söylemin gölgesinde gerginliklerle geçmiştir. İki ülke, Azerbaycanlı şairlerin İran'da tutuklanması, İsrail Devlet Başkanı Şimon Peres'in Bakü'ye ziyaretine karşı Tahran'ın düzenlediği siyasi bildirilere tepkiler ile karşı karşıya gelmiştir.

Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra ve İran ile Batı devletleri arasındaki nükleer müzakerelerdeki ilerlemeden bu yana İran-Azerbaycan ilişkileri, normalleşme yolunda ilerlemektedir. Ruhani'nin 2015'te Bakü'ye yaptığı ilk ziyarette hem ekonomik bağların derinleştirilmesi hem de karşılıklı yarar sağlayan projelere destek olunması konusunda ticaret forumu düzenlenmiştir. Nisan 2014'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İran'a resmi ziyarette bulunmuş ve bu ziyarette Cumhurbaşkanı Ruhani, aralarındaki bağların ge-

nişletilmesinde herhangi bir engel bulunmadığının altını çizmiştir.²⁹ İran, Ruhani ile beraber Azerbaycan'la ikili ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmış olmakla birlikte, Azerbaycan da İran'ın nükleer çalışmalarla ilgili yapılan müzakereler neticesinde artan ticaret, enerji ortaklıklarının ve alınacak stratejik kararların dışında kalmak istememektedir. Genel olarak bakıldığında ise Azerbaycan ve İran arasındaki etnik ve dini yakınlık; ikili ilişkilerdeki artan güçlükleri ortadan kaldırmak, İran ile Ermenistan arasındaki yakın ilişkilere Azerbaycan'ın bakışını değiştirmek söz konusu olduğunda yeterli olmayacaktır. Fakat Azerbaycan ve İran, ikili ilişkilerinde şüphe ve karşıtlık hakim olan politikalarından uzaklaşarak ilişkilerinin doğasını kökten değiştirme şansına da sahiptirler.

İran – Tacikistan İlişkileri

Ortak kültürel bağlardan hareketle İran'ın Tacikistan ile diğer Orta Asya devletlerine kıyasla daha güçlü kültürel bağları vardır. Bu nedendir ki Tacikistan 21.yüzyılın ilk on yılında İran'ın dış politika ortağı olarak ön plana çıkmaktadır. Dış politika ortaklığı, İran'ın eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad tarafından, “iki beden içinde tek ruh” olarak tanımlanmıştır.³⁰ İki ülke arasında artan ilişkiler, Tacik liderlerinin resmi belgelerine ve konuşmalarına ve İran'ın genel olarak halk arasındaki imajına da yan-

²⁷ Fariz İsmailzade, “A breakthrough in Iran-Azerbaijan Relations?”, Central Asia- Caucasus Issues, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13330-a-breakthrough-in-iran-azerbaijan-relations?.html>

²⁸ Alan Salahzadeh, “Iran's Domestic and Foreign Policies”, National Defence University, Department of Strategic and Defence Studies Series 4, 2013, No 49, s.30.

²⁹ Aliyev'in Tahran Ziyareti, <http://turkish.irib.ir/guncel-vazilar/siyasi-yorumlar/item/313144-aliyev%E2%80%99in-tahran-ziyareti>

³⁰ Ahmadinejad sees no limit to expansion of ties with Tajikistan, Mehr New Agency, 17 Ocak 2006, <http://en.mehrnews.com/news/14881/Ahmadinejad-sees-no-limit-to-expansion-of-ties-with-Tajikistan>

sırmaktadır. Bu ortak kültürel imaj vurgusunda karşılıklılık hâkimdir. 2005’de Tacikistan Devlet Başkanı İmamali Rahman yaptığı yıllık konuşmasında "Tacikistan ile İran arasındaki tarihi, kültürel ve manevi bağları geçmişten büyük ve değerli miras olarak değerlendiriyoruz ve güçlenmelerini her iki ülke için de faydalı olarak görüyoruz" diyerek bu durumu vurgulamıştır.³¹ Düzenli zirveler ve sayısız sembolik olayların eşlik ettiği bağları güçlendirme söylemi yeni boyutlara ulaşmıştır.

Cumhurbaşkanı Ruhani döneminde Tacikistan-İran ilişkileri daha da ivme kazanmıştır. Duşanbe’de iki cumhurbaşkanı tarafından işbirliği anlaşmaları imzalanmış, iki ülkenin içişleri bakanları arasındaki güvenlik anlaşmalarını, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konulu bir anlaşma, İran ile Tacik ticaret odaları arasında bir işbirliği antlaşması, İran’ın Farsça Akademisi, Tacikistan Dil ve Reform Komitesi kurulması takip etmiştir. Ekonomik ilişkilerin artması isteğine bağlı olarak İranlı işadamları Tacikistan’da bir takım ortaklık girişimlerinde bulunmuş ve ticaret anlaşmalarıyla 2014 yılında İran ve Tacikistan arasındaki ticaret alışverişi 228 milyon doları aşmıştır.³²

İran – Türkmenistan İlişkileri

İran’ın Türkmenistan’la olan ilişkileri, nispeten en geniş ve en başarılı ilişkiler olmuştur. 1991 yılında, Türkmenistan’ı bağımsız bir devlet olarak tanıyan ilk ülke olarak İran; Türkmenistan’ın başkenti Aş-

kabat’ı, İran’ın “Orta Asya’ya açılan kapısı”³³ olarak tanımlamıştır. İran, 900 km uzunluğunda bir sınırı paylaştığı Türkmenistan’ı Orta Asya’daki ana müttefiki olarak görmüş, iki ülke barınma ve güvenlik tarafsızlığı politikasını benimsemişlerdir.

Tüm bu pozitif etkenler yanında İran-Türkmenistan ilişkilerini geliştirmek konusunda da sıkıntılar yok değildir. Türkmenistan’ın içerisindeki Şii topluluklara yönelik baskının olduğu iddiası ve dini uygulamalarına yönelik kısıtlamalar ikili ilişkilerde soğukluk yaratmaktadır. İlişkilerin sorunlu yanlarını görmezlikten gelecek kadar önemli güvenlik stratejileri ise İran - Türkmenistan ilişkilerini artırmıştır. Ruhani’nin cumhurbaşkanlığı ile beraber ilişkilerdeki bu güvenlik boyutunun genişlemesinden bahsedilebilir, liderlerin söylemleri de genellikle genişlemenin içeriğini oluşturan terörle ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele, İslami aşırılıklarla ortak tavır konularına yoğunlaşmaktadır.³⁴

“İran, Türkmenistan’ın radikal Sünni hareketlerden duyduğu korkuları paylaşmakta ve istikrarlı bir Orta Asya’nın güvenlik çıkarları açısından hayati önem taşıdığını düşünmektedir.”

İran, Türkmenistan’ın radikal Sünni hareketlerden duyduğu korkuları paylaşmakta ve istikrarlı bir Orta Asya’nın güvenlik çıkarları açısından hayati önem taşıdığını düşünmektedir. Bu sebeptendir ki dışişleri bakanları düzeyinde yapılan görüşmelerde İran, Orta Asya’da ve Orta Doğu’da mezhepçiliğe yön verecek olan İslami aşırılıkların yayılmasına karşı uyarıda bulunmuştur.³⁵ Türkmenistan, İslamcı hareketlerin rejimi tehdit etmesi ihtimali ile tedirgin olurken, İran; Hizbut-tahrir gibi pek çok kaynaktan finanse edilen örgütlerin engellenmesinin, bölgedeki güvenlik çıkarları adına önemli olduğu vurgusunu yapmaktadır. Sonuç olarak, bu gelişmeler Türkmenistan ile İran arasında normatif dayanışma bağının kurulması adına önemlidir.

³¹ Tacikistan Devlet başkanı Resmi Sitesi, <http://www.prezident.tj/en/search/node/iran%2C%202005> (Erişim23 Kasım 2016)

³² İran, Tacikistan discuss mutual cooperation, <http://www.iran-daily.com/News/119660.html>

³³ Samuel Ramani, Has Iran Finally Found a Security Partner in Central Asia?, The Diplomat, Mayıs 2016, <http://thediplomat.com/2016/05/has-iran-finally-found-a-security-partner-in-central-asia>

³⁴ Ramani, 2016.

³⁵ Ramani, 2016.

İran – Kazakistan İlişkileri

Tahranın dış politika stratejilerinin ekonomi ayağında Kazakistan ile olan ilişkileri ön plana çıkmaktadır; bunun temel noktasında da Kazakistan'ın Orta Asya'da en büyük ekonomiye sahip olması gelmektedir. Kazakistan'ın bağımsızlığının 25.yıl dönümü kutlamalarında Cumhurbaşkanı Ruhani bu konunun üzerinde durmuş ve İran'ın Kazakistan ile ortaklığın geliştirilmesine büyük önem verdiğini belirtmiştir: "Politikamız her zaman komşu ülkelerle iyi komşuluk ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlıyordu".³⁶ söylemiyle bölgesel ilişkilerin önemini vurgulamıştır Kazak devlet başkanı Nazarbayev de benzer şekilde, İran'ın İslam dünyasında Kazakistan için önemli bir ortak ve dost bir ülke olduğunu vurgulamıştır. Nazarbayev İran'ın yaptırımların kaldırılmasından sonra ekonomisinin hızla büyümesine dikkat çekerek, nükleer silahsızlanma sürecine İran'ın büyük katkıda bulunduğu dikkat çekmiş ve İran'ın mevcut politikasının tüm Hazar devletlerini olumlu etkileyeceğini ümit ettiğini ifade etmiştir.

Ekonomik temelli işbirliği açısından bakıldığında ise son dönem ikili ilişkiler, ticaret mallarının nakliyesi ve petrol taşımacılığı özellikle birkaç projeye yeniden başlama veya daha fazla güç verme imkânı sağlamaktadır. Kazakistan, İran'a tahıl ihracatında ilk sıralarda gelmektedir, Aktav ve İran limanlarında deniz taşımacılığı ve hububat terminalleri kurarak varlığını artırmayı umut etmektedir.³⁷

³⁶ Ruhani: İran her alanda Kazakistan ile ilişkilerini geliştirmek istiyor, http://parstoday.com/tr/news/iran-i12220-ruhani_%C4%B0ran_her_alanda_kazakistan_ile_ili%C5%9Fkilerini_geli%C5%9Ftirmek_istiyor
³⁷ Peyrouse, 2014.

İran – Özbekistan İlişkileri

Yeni bölgeselleşme stratejisi bağlamında İran'ın ikili ilişkilerde zorlanacağı bölge ülkelerinden birisi Özbekistan'dır. Özbekistan – İran ilişkileri her ne kadar iki ülke arasındaki kültürel ve tarihsel bağlarda kök salmaya çalışsa da Özbekistan, İran'la olan ilişkilerini geliştirmede en isteksiz olan ülke konumundadır ve bunun birçok sebebi vardır. İlk olarak Özbekistan için İran ile olan ilişkiler İslami düşüncelerin Özbekistan'a girmesi, İran nüfuzunun ülkede yayılması anlamına gelmektedir. İkinci olarak Özbekistan, İran ile olan mesafeli ilişkisini, Batı toplumuna, " Özbekistan; İran ve Rusya'nın bölgeyle olan etkisinin yayılmasına direnen bir siperdir"³⁸ şeklinde sunmaya çalışmaktadır.

İslam Kerimov'un başkanlığı ile beraber Özbekistan, İran'a yönelik karşı olma politikasını değiştirerek İran ile işbirliğine ilgi duymaya başladı. Bu gelişmeleri karşılıklı yapılan çok sayıda ziyaret, hükümet delegasyonlarının karşılıklı ziyaretleri, dışişleri bakanları ile diğer üst düzey yetkililer arasında düzenli istişareler takip etti. Nisan 2010'da yapılan görüşmelerde İran'da Birinci Başkan Yardımcısı Muhammed Reza Rahimi, İran-Özbekistan bağlarının genişletilmesini teşvik etti. Ekonomik bağlamda da; İran ve Özbekistan; tarım, ulaşım, petrol ve gaz üretimi, inşaat, ilaç üretimi ve bankacılık alanlarında işbirliğini geliştirmeyi kabul ettiler.

³⁸ Relations between Iran and Central Asia, <http://enews.fergananews.com/articles/2520>

İran – Kırgızistan İlişkileri

Orta Asya ülkeleri arasında İran'ın ikili ilişkilerde en zayıf olduğu devlet Kırgızistan'dır. İran'a uygulanan yaptırımlardan dolayı Tahran-Bişkek ticari ilişkileri istenilen düzeye ulaşmamıştır. Resmî ziyaretlerde İran ve Kırgızistan'daki üst düzey yetkililer, ekonomik işbirliğini geliştirmek için uygulanan adımları gözden geçirmişler, buna bağlı olarak İran- Kırgızistan arasındaki 50 milyon dolar seviyesinde seyreden ticaret hacmini 2,5 milyar dolar seviyesine çıkartılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra iki ülkenin bağlarını artırma stratejilerinden biri olarak kültürel ilişkilerin geliştirilmesi görülmektedir.³⁹ Cumhurbaşkanı Ruhani ilk dış ülke ziyaretini ŞİÖ zirvesine katılmak amacıyla Kırgızistan'a yapmıştır. Bu ilk ziyaret önemli gelişmelerin başlangıcı olmuştur. 2015 yılında Ruhani Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'i kabul etmiş iki ülke arasında ziraat, ticaret, hava ve kara taşımacılığı konularında alanda işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Ruhani, Kırgızistan'ın Manas'da bulunan ABD üssünü kapatmasına vurgu yaparak uluslararası alanda iki ülke arasındaki işbirliğinin artacağına altını çizmiştir.⁴⁰

Sonuç

Tahran'ın Orta Asya politikası, İran dış politikasının diğer önemli yönlerinde olduğu gibi, ülkenin genel stratejisinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu izlediği stratejiler sonucunda İran, Orta Asya'da bazı sonuçlar elde etmeyi başarmıştır.

Uluslararası yaptırımların kaldırılması ve nükleer görüşmelerin getirisi olarak İran kendisini bölgesel olarak sahneye koyma fırsatını kaçırmayacaktır. İlk olarak, yapısal anlamda İran'ın bölgeyle olan geniş kültürel ortaklıklarını değerlendirmesi, aynı zamanda bazı farklılıkları göz önünde bulundurarak, yumuşak güç çerçevesinde bölgesel ilişkilerinin geliştirilmesi söz konusu olabilmektedir.

İkincisi, İran güvenlik temelli stratejilerini revize edecektir. İran öncelikle sürekli istikrarsızlık ve kalkınma fırsatlarının eksik olduğu Afganistan'da istikrarlı rejimler kurulmasını desteklemektedir. ABD'nin çekilmesi ile ortaya çıkacak güç boşluğundan ve Çin ve Rusya gibi aktörlerin ağırlığı karşısında Afganistan'ın yeniden inşasında, Orta Asya'nın siyasi ve ekonomik anlamda bölgesel entegrasyonunda daha aktif rol oynamak isteyecektir.

İran; Çin, Rusya ve Türkiye gibi aktörlerle olan bölgesel rekabetini kendi dış politikasını ve Orta Asya'nın ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktör olarak görmektedir. Tahran'ın bölgesel jeopolitik yeniden yapılanma alanındaki yeri henüz kesinleşmemiş olmasına rağmen son yıllarda İran, uluslararası örgütlere katılmaya çalışmakta hem uluslararası düzeyde ilişkilerini artırırken hem de bölgede kendine daha sağlam yer edinmeye çalışmaktadır.

Son olarak, bölgesel güvenlik ilişkilerine önem veriyor olsa da, İran ticaret, ulaştırma ve bölgeyle olan enerji bağlantılarını, ilişkileri geliştirmenin temel odak noktası olarak görmektedir. Bu nedenle İran'ın bölge ülkeleri ile ticareti ilişkileri olumlu bir eğilim göstermektedir. Dahası, İran makamları için ekonomik işbirliği bir amaç değil, bölge dış aktörlerin artan varlığına karşı koymanın bir aracı olarak da görülmektedir.

³⁹ President Rouhani to Visit Kyrgyzstan, Islamic Republic of Agency, Eylül 2015, <http://www8.irna.ir/en/News/81748583/>

⁴⁰ "İran'ın üyeliğinin önündeki engeller kalkmıştır", <http://aa.com.tr/tr/dunya/iranin-uye-olmasinin-onundeki-engeller-kalkmistir/13967>

Kaynakça

- Ahmadinejad sees no limit to expansion of ties with Tajikistan, *Mehr New Agency*, Ocak 2006, <http://en.mehrnews.com/news/14881/Ahmadinejad-sees-no-limit-to-expansion-of-ties-with-Tajikistan>
- Aliyev'in Tahran Ziyareti, <http://turkish.trib.ir/guncel-yazilar/siyasi-yorumlar/item/313144-aliyev%E2%80%99in-tahran-ziyareti>.
- Blank, S. "Is Iran Making a Comeback in Central Asia?", <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13055-is-iran-making-a-comeback-in-central-asia?.html>
- Hunter, S. "Iran's Pragmatic Regional Policy," *Journal of International Affairs* 2003, 56: (2) ss. 133-147.
- Iran, Tajikistan discuss mutual cooperation, <http://www.iran-daily.com/News/119660.html>
- İran'ın üyeliği önündeki engeller kalkmıştır. <http://aa.com.tr/tr/dunya/iranin-uye-olmasinin-onundeki-engeller-kalkmistir/13967>
- İsmailzade, F. "A breakthrough in Iran-Azerbaijan Relations?", *Central Asia- Caucasus Issues*, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13330-a-breakthrough-in-iran-azerbaijan-relations?.html>
- Katz, M. N., "Russia, Iran, and Central Asia: Impact of the U.S. Withdrawal from Afghanistan", *Iran Regional Forum*, No. 3, February 2013, ss.1-3.
- Kozhanov N. A., "Iran in Struggle for Influence in post-Soviet Central Asia: main goals and driving factors", http://www.eisa-net.org/be-bruga/eisa/files/events/warsaw2013/paper_kozhanov.pdf
- Lal R., "Central Asia and Its Asian Neighbours: Security and Commerce at the Crossroads", *RAND Cooperation*, 2006, ss.3-43.
- Mesamed, V. "Iran: Ten years in post Soviet Central Asia," *Central Asia and the Caucasus* 1 (2002): 28. http://www.ca-c.org/journal/2002/journal_eng/cac-01/04.mesen.shtml
- Mesbahi M., "Iran and Central Asia: paradism and policy", *Central Asian Survey*, 2004, 23:2, ss.109-139.
- , "Tajikistan, Iran and the international politics of the 'Islamic factor'," *Central Asian Survey*, 1997, vol.16 (2) ss.141-158.
- Pahlavi, P., Hojati, A. "Iran and Central Asia: The Smart Politics of Prudent Pragmatism" ed. Emilian Kavalski, *The New Central Asia : Regional impact of International Actors*, World Specific Publishing, 2010.
- Peyrouse S., "Iran's Growing Role in Central Asia? Geopolitical, Economic and Political Profit and Loss Account", *Aljazeera*, April 2014, <http://studies.aljazeera.net/en/dossiers/2014/04/2014416940377354.html>
- Ramani, S. "Has Iran Finally Found a Security Partner in Central Asia?", *The Diplomat*, May 2016, <http://thediplomat.com/2016/05/has-iran-finally-found-a-security-partner-in-central-asia>
- Relations between Iran and Central Asia, <http://enews.fergananews.com/articles/2520>
- Salahzadeh A., "Iran's Domestic and Foreign Policies", National Defence University, Department of Strategic and Defence Studies Series 4, 2013, No 49, ss. 1-38.
- Sengupta, A. "Region, Regionalization, regionalism: The Myth of Tsentralnaya Azzia Revisted" ed. K. Warikoo& M. Singh, *Central Asia Since Independence*, New Delhi: Shipra, 2004.
- Shanahan R., "Bad Moon Not Rising: The Myth of the Gulf Shia Crescent," *Lowy Institute Analysis Paper*, 2008, ss. 3-19.
- Shuja, S. "China ,Iran and Central Asia: The Dawning of a New Partnership", <https://kcjohnson.files.wordpress.com/2011/11/china-iran-central-asia1.pdf>
- Tacikistan Devlet başkanı Resmi Sitesi, <http://www.prezident.tj/en/search/node/iran%2C%202005>
- Tarock A., "Iran Policy in Central Asia", *Central Asia Survey*, 1997, 16:2 ss. 185-200.
- Yuldasheva G., "Geopolitics of Central Asia in the context of Iranian Factor", *Caucasion Review of International Affairs*, Vol. 2(3) Summer 2008, ss.133-145.
- , Iranian- Chinese Relationship in the Central-Asian Policy context, <http://www.lai.lv/viedokli/irani-an-chinese-relationship-in-the-central-asian-policy-context-400>

İRAM HAKKINDA

Yeni, bağımsız bir düşünce kuruluşu olan İran Araştırma Merkezi (İRAM), temel bir özelliğiyle ülkemizdeki diğer araştırma merkezlerinden farklılık göstermektedir. İRAM, yalnızca İran ve bağlantılı konular üzerine araştırmalar gerçekleştirmektedir. Ciddi bir kültürel ve tarihsel derinliğe sahip, Ortadoğu'daki siyasal etkinliği artan ve çok yönlü ilişkilere sahip olduğumuz komşu ülke İran ile ilgili konuları layıkıyla inceleyebilmek zaruret haline gelmiştir. İRAM'ın ana hedefi kamuoyunun birincil kaynaklardan doğru ve kapsamlı bilgi ve analize ulaşmasını sağlamaktır. İran ile ilgili konularda çalışma yapan akademisyenler ve araştırmacılar için çeşitli eğitim ve araştırma imkânları sunmayı ve alanda çalışan kişiler için ortak bir platform olmayı amaçlamaktadır. İran iç ve dış politikaları, ekonomisi ve toplumsal-kültürel yapısı alanlarında üretilen bilgiler, iki ülke arasındaki ilişkileri ve anlayışı geliştirmeye de katkı sağlayacaktır. Merkezimiz İran'da, Ortadoğu'da ve Batı'daki bilgi birikimini ülkemize ve ülkemizdeki birikimi de dünya kamuoyuna taşıyacak kadroya sahiptir.

İRAM
İran Araştırmaları Merkezi

Oğuzlar Mh. 1397. Sk. No: 14 06520 Çankaya / Balgat - Ankara / Türkiye

Tel: +90 312 284 55 02 - 03 Faks: +90 312 284 55 04

e-mail: info@iramcenter.org www.iramcenter.org

"Bu çalışmanın tüm telif hakları İran Araştırmaları Merkezi'ne (İRAM) aittir"